

دی‌ماه ۱۳۵۶ انتشار مقاله «ایران و استعمار سرخ و سیاه» در روزنامه اطلاعات مردم مشهد و ایران را به حرکت انداخت

چله‌هایی که شاه راسرنگون کرد

گزارش روز

فرهاد زگار
روزنامه‌نگار

«ایران و استعمار سرخ و سیاه» عنوان مقاله‌ای است که ۱۷دی ۱۳۵۶ هم‌زمان با سالگرد فرمان کشف حجاب در ایران در صفحه ۷ روزنامه اطلاعات منتشر می‌شود. پای نوشته . نام احمد رشیدی مطلق درج شده که یک نام مستعار است. ما چرا از این قرار است که عصر ۱۶دی ۱۳۵۶ نامه‌های لاک‌ومهرشده محتوی برگه‌های «مقاله ایران و استعمار سرخ و سیاه» از وزارت اطلاعات و جهانگردی به دو روزنامه اطلاعات و کیهان می‌رسد تا در شماره روز بعد به مناسبت سالگرد کشف حجاب به چاپ برسد. در این میان. کیهان کار را به فردا موکول می‌کند و فقط روزنامه اطلاعات با تهدید داریوش همایون. وزیر وقت اطلاعات و جهانگردی. آن را در صفحه «نظرها و اندیشه‌ها» منتشر می‌کند.

در این مقاله از همکاری دو استعمار شناخته‌شده تاریخ یعنی عناصر فتودال (استعمار سیاه) و نیروهای توده‌ای و چپ (استعمار سرخ) در مقابله با اهداف انقلاب سفید شدیداً انتقاد شده و توهین‌های تندی نیز به امام خمینی می‌شود که به‌زعم نویسنده «علیه تقسیم املاک. آزادی زنان و ملی‌شدن جنگل‌ها» کار می‌کند. کار اما آن‌طور که انتظار تهیه‌کنندگان مقاله است. پیش نمی‌رود و انتشار همین مقاله نخستین جرقه شعله‌ورشدن انقلابی می‌شود که در بهمن ۱۳۵۷ به فروپاشی رژیم پهلوی منجر می‌گردد.

چشمه ساقط شده خودرو رضا شاه. عکاس عباس عطار

۶کشته و ۱۴مجرور در قم

فردای انتشار مقاله «ایران و استعمار سرخ و سیاه» در روزنامه اطلاعات، ابتدا جو حوزه علمیه قم مشتج و کلاس‌های درس تعطیل می‌شود و سپس تظاهراتی در شهر قم به راه می‌افتد. بنا به گزارش ساواک قم «صبح روز ۱۸/۱۰/۳۶ یک بریده روزنامه تحت عنوان ایران و استعمار سرخ و سیاه نوشته احمد رشیدی مطلق*. توسط فرد یا افرادی ناشناس در مدرسه خان الصاق گردیده و تعداد زیادی از طلاب جهت خواندن آن اجتماع نمودند. در این میان شخصی که به علت ازدحام جمعیت مورد شناسایی واقع نگردید. با صدای بلند گفت آقایان شلوغ نکنید. بنده با صدای بلند می‌خوانم و آن وقت که شما فهمیدید چیست. شلوغ کنید که در این موقع کم‌کم تظاهرات به وسیله طلاب آغاز گردید.» در گزارش دیگری از همین روز آمده است: «ساعت ۱۰ روز جاری به‌علت درج مطلبی تحت‌عنوان ایران و استعمار سرخ و سیاه در روزنامه اطلاعات، دروس حوزه علمیه قم تعطیل و حدود ۲۵۰ نفر از طلاب علوم دینی در مدرسه خان اجتماع و با دادن شعار درود بر خمینی و مرگ بر حکومت استبدادی به‌طرف میدان آستانه و حرم حرکت. در نتیجه پلیس به‌منظور متفرق نمودن آن‌ها اقدام و تظاهرات در ساعت ۱۰:۳۰ خانمه و جمعیت متفرق گردیدند. ولی تعدادی از آنان به‌منظور درخواست اعتراض علیه مندرجات روزنامه به منزل آیت‌ا... گلپایگانی مراجعه نموده و پس از خروج از منزل وی مجدداً دست به تظاهرات خیابانی زده که در حال حاضر مأمورین انتظامی در حال پراکندن آنان می‌باشند.»

این اعتراضات در روز ۱۹دی ۱۳۵۶ شدت بیشتری می‌گیرد. طلاب دوباره از مدرسه خان به راه می‌افتند و به مدارس و مساجد دیگری می‌روند و از مدرسین می‌خواهند که کلاس درس خود را تعطیل کنند. جمعیت در ادامه راهپیمایی خود شیشه‌های چند بانک و دفتر حزب رستاخیز ملت ایران را می‌شکنند و با نیروهای پلیس درگیر می‌شوند. بنا بر گزارش شماره ۶۷/۵۶۶۲ که سازمان اطلاعات و امنیت قم به مدیریت کل اداره سوم ۳۱۲ داده در این روز بر اثر تیراندازی و زد و خورد با نیروهای پلیس. علاوه بر چهارده نفر مجروح. شش نفر از معترضان نیز کشته می‌شوند که یکی از آن‌ها حیدر رضایی سیزده‌ساله است که بر اثر ازدحام جمعیت جان می‌بازد. این تظاهرات البته مختص قم نیست و مشابه آن، با شدت کمتری در شهرهای تبریز. اصفهان. و مشهد نیز رخ می‌دهد.

* پرویز تائبی (نفر دوم دستگاه امنیتی رژیم پیشین). داریوش همایون (وزیر وقت اطلاعات و جهانگردی و دبیرکل حزب رستاخیز) و فیروز گوران (روزنامه‌نگار پیشکسوت و عضو تحریریه روزنامه آیدگان) روزنامه‌نگار بازنشسته‌ای به نام. علی شعبانی. را نویسنده اصلی این مقاله معرفی کرده‌اند. به گفته همایون. علی شعبانی در آن زمان «کار مرموزی می‌کرده و رئیس انجمن مرموزان بوده است.

تظاهرات زنان در مشهد

خود شهر مشهد هم زمان با چاپ مقاله «ایران و استعمار سرخ و سیاه» در روزنامه اطلاعات. یک اتفاق ویژه دارد: اتفاقی که بعد‌ها به عنوان نخستین حرکت انقلابی مشهد مشهور می‌شود. هر ساله در این روز مراسم ۱۷دی در محل میدان مجسمه (شهدای فعلی) برگزار می‌شود که طی آن جمعی از زنان بی حجاب با حضور در پای مجسمه رضاشاه و اهدای تاج گل. سالروز فرمان کشف حجاب را گرامی می‌دارند. ۱۷دی ۱۳۵۶ جمعی از زنان و دختران مشهد که بیشترشان دانشجوی هستند. در اعتراض به این مراسم و برای «آزادی خواهران دربند خود» راهپیمایی می‌کنند.

بنا بر یکی از تلفنگرام‌های احمد شیخان. رئیس سازمان اطلاعات و امنیت خراسان. به مدیریت کل اداره سوم «ساعت ۱۱:۳۰ روز ۱۷/۱۰/۳۵۳۶* عده‌ای حدود هشتاد نفر زن چادر مشکی که پرچمی در دست داشته‌اند و روی آن نوشته شده [ما] زنان مسلمان خراسان آزادی خواهران در بند را خواهانیم از طریق میدان دقیقی [فلکه آب] به‌طرف خیابان خسروی حرکت و در خیابان نادری متفرق گردیده‌اند. از طریق شهرپانی چهارده نفر زن و دو نفر مرد که از چادر مشکی استفاده می‌کرده‌اند. جمعاً شانزده نفر. دستگیر و افراد مذکور در خیابان‌های مسیر. تعدادی اعلامیه‌های دست‌نویس به مضمون ۱۷دی. روز دگرگون‌کردن چهره زن متعهد و مسئول به زن مصنوعی و عروسکی. مرگ بر رژیم ۶۶* پیروز باد انقلاب مسلحانه. نابود باد رژیم ۶۶. پخش سپس متفرق گردیده‌اند.»

در بازجویی از بازداشت‌شدگان مشخص می‌شود که این جمعیت «اغلب شرکت‌کنندگان در تظاهرات ۱۷/۱۰/۳۶ وابسته به مکتب عصمتیه به‌گرداندگی شهرپانو صفری. فرزند حسن. می‌باشد. مشارالیهام از ساعت ۹/۱۷/۳۶ در تکیه پزندگان (حسینیه نخودبریزها) واقع در خیابان تهران. کوچه پارس یک تحت‌پوشش شرکت در مجلس روضه و تعزیه. حاضر و در ساعت ۱۱ با پوشاندن چهره خویش و حمل پارچه حاوی شعار مضره و دادن شعارهای مضره از میدان دقیقی به سمت میدان شاه (محل برگزاری مراسم روز ۱۷دی ماه) حرکت می‌نمایند. به موازات این گروه که در وسط خیابان حرکت می‌کرده‌اند. چند نفر مرد پیاده و دو چرخه‌سوار ضمن توزیع اعلامیه‌های دست‌نویس. زنان عابر در پیاده‌رو را تشویق به پیوستن به منظور کنندگان می‌نموده‌اند.» در همین گزارش‌ها ذکر شده است که «هفت نفر از زنان بازداشت‌شده. دانشجوی دانشگاه بوده‌اند. ترتیبی اتخاذ کرده که این هفت نفر از دانشگاه اخراج و اسامی و مشخصات آنان به مرکز منعکس شود.»

در گزارش دیگری هم که بعدتر با عنوان «تظاهرات و دستگیری» در ساواک مشهد تنظیم

اعتراض با تعطیلی کلاس‌ها و تظاهرات

نخستین واکنش‌ها به موضوع انتشار مقاله روزنامه اطلاعات در صبح ۱۹دی ۱۳۵۶ رخ می‌دهد که همان تعطیل شدن برخی از کلاس‌های درس است. در تلفنگرام خیلی فوری شماره ۹۸۷۴/۱۰ ساعت ۱۱ صبح این روز از طرف سازمان اطلاعات و امنیت خراسان به تیمسار ریاست شهرپانی خراسان زده شده. آمده است: «روز ۱۹/۱۰/۳۶ عده‌ای از مدرسین حوزه علمیه مشهد من جمله جواد تهرانی. علی فلسفی. سیدزنجانی درس را تعطیل و سایر مدرسین مدارس علوم دینی نواب و سلیمان خان و میلانی به مدرسه نیامده و طلاب مدارس مذکور جلو مدارس و جلو مسجد ملاحیدر. واقع در بازار سرشور. اجتماع و نسبت به بازداشت زنان مشهد و تبعید خاتمه‌های و تهرانی و مقاله روزنامه آفتاب‌شرق که خمینی را هندی قلمداد کرده. اعتراض دارند.»

واضح است که «آریا». مخبر ساواک. اطلاعی از چندوچون موضوع و مقاله روزنامه اطلاعات ندارد؛ برای همین در گزارش خود به اشتباه آن را به روزنامه آفتاب شرق مشهد نسبت داده و نوشته است: «خواهشمند است دستور فرمایید با استفاده از کلیه امکانات. پیش‌بینی‌های لازم به منظور جلوگیری از هرگونه تظاهرات احتمالی و همچنین حفاظت محل روزنامه آفتاب شرق معمول و نسبت به شناسایی و دستگیری محرکین اقدام نمایند.»

البته او در خصوص «برپایی تظاهرات احتمالی» درست فکر می‌کرده: کم‌البتنه که گزارش دیگری که ساعت ۴:۱۲ از طرف «خادیرست». دیگر مخبر سازمان اطلاعات و امنیت خراسان. رسیده. چنین درج شده است: «ساعت ۱۲:۳۰ روز ۱۹/۱۰/۳۶ حدود پانزده نفر جوان که تعدادی دانشجو و طلبه در بین آن‌ها بوده. در خیابان خسروی نو مشهد ضمن دادن

شده. تأکید شده است که «بلافاصله مأموران انتظامی مداخله و درصدد دستگیری عاملین و متفرق ساختن آن‌ها برآمده‌اند. لیکن زنان مذکور با سنگ و پاره آجر به طرف مأموران حمله نموده‌اند و دو نفر مرد و ۲۴ نفر از زنان مزبور که هشت نفر آن‌ها دانشجوی دانشگاه فردوسی مشهد می‌باشند. دستگیر [شده‌اند]. در بازرسی از یکی از زنان. تعدادی اعلامیه مضره به دست آمده است.»

باتوجه به ترکیب شرکت‌کنندگان در این تظاهرات به نظر می‌رسد که «خواهران دربند» نیز دانشجوی دانشگاه فردوسی باشند؛ زیرا از چند ماه قبل از این حرکت. تجمعات و اقدامات متعددی نیز در دانشگاه فردوسی و دانشکده پزشکی مشهد شروع شده و به‌نوعی دانشگاه کانون مخالفان حکومت است. به هر ترتیب. تظاهرات زنان چادری و اقدامات روحانیون مشهد از جمله آیت‌ا... سیدابوالحسن شیرازی که دخترش جزو بازداشت‌شدگان است. باعث می‌شود که مقاله روزنامه اطلاعات در روز چاپش. چندان در شهر مشهد موردتوجه قرار نگیرد و اعتراضات مشهدی‌ها به این موضوع از ۱۹دی ۱۳۵۶ و بعد از تظاهرات طلبه‌های قمی شروع شود.

* منظور همان سال ۱۳۵۶ است که به تقویم شاهنشاهی نوشته شده است.
* ۶۶ که نام شاه در اسناد ساواک است.

شعارهای مضره مبادرت به شکستن تعداد چهار جام شیشه از شرکت هواپیمایی ملی و بانک‌های اعتبارات و تعاونی توزیع و بازگانی نموده‌اند. تاکنون ۹ نفر به وسیله کمیته مشترک ضدخراب‌کاری دستگیر که بازجویی از آنان آغاز. نتیجه متعاقباً اعلام خواهد شد.» در گزارش دیگری از همین روز که با عنوان «تظاهرات خیابانی» از شیخان. رئیس سازمان اطلاعات و امنیت خراسان به دست تیمسار ریاست شهرپانی خراسان رسیده. اسامی دستگیرشدگان نیز آمده و درج شده است: «ساعت ۱۵:۱۳ روز ۱۹/۱۰/۳۶ مأمورین گشت در حوالی خیابان خسروی نو مشاهده می‌نمایند که عده‌ای از مردم تظاهرات نموده و به نفع خمینی شعار می‌دهند. به محض مشاهده مأمورین. متفرق و آن محل را ترک و متواری می‌گردند. لذا مأمورین آنان را تعقیب نموده و دوازده نفر مشروحه زیر را دستگیر و به این سازمان تحویل می‌دهند. اینک افراد موردبحث به انضمام دو برگ عین صورت جاعسه مأمورین جهت هرگونه اقدام قانونی اعزام و معرفی می‌گردند. ضمناً به نظر می‌رسد سیداسماعیل موسوی و علی قربان تهمی بی‌گناه باشند. ۱. علی. شهرت: ایمانی مقدم. فرزند محمود. شغل: طلبه. ۲. جواد. شهرت: علوی مقدم. فرزند غلامرضا. شغل: دانشجو/ ۳. احمدرضا. شهرت: امینی‌زهان. فرزند نظرعلی. شغل: طلبه / ۴. حسن. شهرت: حسن آهی. فرزند علی. شغل: طلبه / ۵. علی قربان. شهرت: تهمانی. فرزند محمدحسین. شغل: طلبه / ۶. محمد. شهرت: رجایی باغ‌میانی. فرزند علی. شغل: طلبه / ۷. علی. شهرت: حاجی‌آبادی. فرزند غلامرضا. شغل: طلبه / ۸. سیدموسی. شهرت: آذرافرا. فرزند حسن. شغل: طلبه / ۹. سیداسماعیل. شهرت: موسوی. فرزند میرزمان. شغل: طلبه / ۱۰. ابوالقاسم. شهرت: حسن پور. فرزند محمدحسین. شغل: طلبه / ۱۱. حسنعلی. شهرت: عربی. فرزند غلامحسین. شغل: طلبه / ۱۲. حسن. شهرت: پورمستغلو. فرزند محمدصادق. شغل: طلبه»

از قم به ایران

همان‌طور که انتظارش می‌رود دیگر حوزه‌های علمیه کشور نیز به انتشار این مقاله و وقایع قم اعتراض می‌کنند. بیش از یک‌صد روحانی شناخته‌شده ۲۰دی ۱۳۵۶ اعلامیه‌ای را امضا می‌کنند که در بخشی از آن آمده است: «...مطلب اهانت‌آمیز روزنامه اطلاعات در صفحه ۷ روز شنبه. ۱۷ دی ۱۳۵۶ مطابق ۲۷ محرم ۱۳۹۸. به‌مقام شامخ روحانیت و مراجع عالی قدر تقلید. مخصوصاً آیت‌ا...العظمی آقای خمینی دام ظل‌الله موجب تأسف عمیق قاطبه مسلمانان گردید. اقدامات آقایان مراجع عظام و مدرسین و طلاب علوم دینییه در قم به تعطیل دروس و اقدام درخور تحسین مردم متدین و غیور قم. به تعطیل عمومی به‌عنوان ابراز انزجار از مندرجات روزنامه و تجلیل از مقام شامخ روحانیت و مراجع شیعه. موجب کمال قدردانی است. جای کمال تأسف است که مقامات مسئول. به جای اقدام جدی برای تنبیه توهین‌کنندگان. جسورانه به روی مردم مسلمان و بی‌پناهی که برای ادای وظیفه دینی و وجدانی خود. در قم اقدام کرده‌اند. آتش گشوده و جمعی بی‌گناه را مقتول و مجروح [ساختند] و متأسفانه مطلب در جراید تحریف و به‌گونه دیگری وانمود شده است. ما ضمن محکوم‌کردن این عمل وحشیانه و ضدانسانی. این حوادث ناگوار را به پیشگاه مقدس حضرت بقیه‌ا...الاعظم ارواحافداه و مراجع عالی قدر و عموم مسلمین به خصوص مردم مسلمان و غیور قم و بالخاص خانواده‌های داغ‌دیده. تسلیت عرض می‌نماییم والی‌ا...المشکی. به تاریخ سلخ محرم الحرام ۹۸». بسیاری انتشار این مقاله را یکی از اصلی‌ترین دلایل اوج‌گرفتن اعتراضاتی می‌دانند که در کمتر از چهارصد روز به فروپاشی سلطنت در ایران انجامید. یکی از مخبران ساواک قم همان ۲۰دی ۱۳۵۶ نحوه برخورد با معترضان را «اشتباه» خوانده و هشدار داده است که این تظاهرات «از قم به ایران» تسری می‌یابد. نظر او درست است. ۲۹بهمن ۱۳۵۶ مردم تبریز در چهل‌م شهدای قم به خیابان‌ها می‌آیند. ۱۰فروردین ۱۳۵۷ مردم یزد در چهل‌م شهدای تبریز به خیابان می‌آیند. ۲۰اردیبهشت ۱۳۵۷ مردم شیراز قم و تبریز در چهل‌م شهدای یزد به خیابان می‌آیند. روزنامه اطلاعات در این تاریخ تیر می‌زند: «آشوب و بلوای خونین در قم تبریز و شیراز».

رئیس سازمان اطلاعات و امنیت خراسان. آمده است. او به مرکز چنین گزارش داده است: «به تحریک روحانیون و مدرسین مشروحه زیر. به مدت یک هفته به‌علت اعتراض به جریانات قم. نماز و درس حوزه علمیه مشهد تعطیل و در این

